

Orta Çağ'da Bir Seyyahın Gözünden İskenderiye Şehri

The City of Alexandria in the Middle Ages Through the Eyes of a Traveller

Sefa AKYAZICI¹, Özlem GENÇ²

Geliş Tarihi (Received): 26.11.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 05.02.2024

Yayın Tarihi (Published): 25.03.2024

Öz: Endülüslü seyyah İbn Cübeyr, 1183 yılında hac amacıyla gerçekleştirdiği seyahatinde günlük benzeri notlar tutarak deneyimlerini "Rihlet el-Kinani" adlı eserinde belgelemiştir. Bu eser, 12. yüzyıl Akdeniz ve Yakın Doğu'suyla ilgili sosyal, antropolojik, etnolojik, tarihî, hukuki, sosyolojik, coğrafi ve folklorik bilgiler sunmaktadır. İbn Cübeyr'in eseri, ilk kez William Wright tarafından tercüme edilip basılmıştır. İngilizceye çevrildiğinde araştırmacılar arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Seyyah, gezdiği şehirlerin yapılarına ve kültürlerine büyük bir merak ve ilgi beslemiştir; özellikle İskenderiye şehri ilgisini en çok çeken şehirlerden biri olmuştur. İskenderiye şehri Orta Çağ'ın önemli liman şehirlerinden biri olarak güzelliğiyle İbn Cübeyr'in takdirini kazanmıştır. İbn Cübeyr, İskenderiye'nin yapısal ve kültürel özellikleri hakkında önemli bilgiler sunarak, 1183 yılındaki hac yolculuğu sırasında bu şehre dair detaylı bir bakış sunmuştur. Bu çalışma, İbn Cübeyr'in 1183 yılındaki İskenderiye ziyaretini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Cübeyr, İskenderiye, Seyahatname, Orta Çağ

&

Abstract: The Andalusian traveller Ibn Jubayr documented his experiences in his work "Rihlet al-Kinani" by keeping diary like notes during his pilgrimage in 1183. This work provides social, anthropological, ethnological, historical, legal, sociological, geographical, geographical, and folkloric information about the 12th century Mediterranean and Near East. Ibn Jubayr's work was first translated and published by William Wright. When translated into English, it aroused great interest among researchers. The traveller had a great curiosity and interest in the structures and cultures of the cities he visited; especially the city of Alexandria was one of the cities that attracted his attention the most. As one of the most important port cities of the Middle Ages, Alexandria was admired by Ibn Jubayr for its beauty. Ibn Jubayr provided a detailed overview of Alexandria during his pilgrimage in 1183, providing important information about its structural and cultural characteristics. This study provides a detailed account of Ibn Jubayr's visit to Alexandria in 1183.

Keywords: Ibn Jubayr, Travelogue, Alexandria, Middle Ages

Atıf/Cite as: Akyazıcı, S., Genç, Ö. (2024). Orta Çağ'da Bir Seyyahın Gözünden İskenderiye Şehri. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1), 345-354. doi: 10.11616/asbi.1396200

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sefa Akyazıcı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, sefakyazici@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Özlem Genç, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ozlmgn@gmail.com.

1. Giriş

İmkânların artmasıyla günümüzde seyahat etmek herkesin yapabileceği bir aktivite haline gelmekle birlikte geçmişte, özellikle de incelemekte olduğumuz Orta Çağ'da pek çok tehlikeyi göze alıp hatta hayati riski de kabullenip yola çıkmak demektir. Yapılan seyahatlerde dağlar, çöller ve denizler bin bir zorluklarla aşılmıştır (Löschburg, 1998:8). Ulaşım vasıtaları yaygın ve yollar da bugünkü gibi düz olmadığından yolculuklar bir hayli uzun sürmüştür. Keza İbn Battûta'nın³ seyahati bir asır sürmüş ve aynı şekilde İbn el-Gırnâti de çıktığı seyahatten hiç dönememiştir. Görünen odur ki seyyahlar hayatlarını bu seyahatlerine adanmışlardır. Çalışmamıza konu ettiğimiz İbn Cübeyr'in seyahati de çok uzun sürmüş, seyahat sırasında denizde, karada birçok zorluk yaşanmıştır.

Seyyahlar için seyahat başlı başına bir amaç olabileceği gibi amaca ulaşmak için bir yol da olagelmıştır. Yapılan bu seyahatler, siyasi, ilmi, edebi, dini ve ticari alanlar olmak üzere hayatın her yönü ile ilgilidir. Seyyahları, seyahatin zorluklarını göze alıp yola çıkmaya teşvik eden güdüler birbirinden farklıdır. Merak ve öğrenme güdüsü seyahati teşvik eden ve bu uğurda bin bir zorluğu göze almaya iten başlıca güdüdür (Löschburg, 1998:8). Bu yüzden seyahat, entelektüel bir uğraş olarak görülmüştür. Seyyahlar, farklı ülkeleri ve kültürleri gören kişilerdir ve seyahatin zorluklarına direnerek maceralara giriştikleri için anlatacak çokça hikâyeleri olduğu düşünülmüştür. Evlerine geri döndüklerinde görmüş, geçirmiş, kültürlü kişiler olarak kabul edilmişlerdir. Birçok kültüre temas edip bunları aktarmış, kendi kültürünü gittiği coğrafyalardaki kültürlerle karşılaştırarak kendi kültürüne bir başka kültür üzerinden bakma şansına sahip olmuşlardır. Bir başka deyişle, seyyahlar "öteki" ile karşılaşır ve farklılık ve benzerlik konusunda keskinleşmiş bir farkındalıkla geri dönerler (Eickelman, 2013: 44).

Seyyahlar gittikleri yerde yaşadıkları maceraları ve gördüklerini not alarak edebi çalışmalar ortaya koymuşlardır. Seyyahların kaleme almış oldukları bu seyahatnameler içerdiği malzemelerden dolayı tarih için önemli birer kaynaktır. Nasır Abdurrâzık el-Mıtvâfi'nin seyahatnameler hakkında yaptığı tarif şöyledir: *"Yazarın, çeşitli ülkelerde yapmış olduğu seyahatlerle ilgili izlenimleridir. Yazar, zaman zaman geçmiş olduğu yerlerdeki halkın adetlerinden geleneklerinden ve ahlakî değerlerinden; zaman zaman da görmüş olduğu doğa manzaralarının inceliklerinden bahseder..."* (Yazıcı, 2006:100).

Seyahatnamelerde diğer eserlerden farklı olarak yazar kendinden ve kendi düşüncelerinden, izlenimlerinden bahseder. Yolculuğu sırasında görüp geçirdiğini değerlendirir ve bunu yazıya döker. Yazarın bu değerlendirmeleri sosyal bilimler açısından önem kazanır (Yazıcı, 2006:100). Bu nedenle seyahatnameler sosyal, antropoloji, etnoloji, tarih, hukuk sosyoloji, felsefe gibi pek çok disiplini ilgilendiren metinler olup bu alanlarda birer kaynak olarak kullanılabilirler (Şirin, 2012:23). Seyahatnameler içerisinde siyasi tarih anlatısından gezilip görülen yerin kültürel anlatısına kadar pek çok bilgi bulunur. Seyyahın kendi dışındaki dünyaya karşı duyduğu ön yargı ve gözlemlerine de yer verilir. Bu sebeple seyahatnameler düşünce tarihi için de önemli bir kaynaktır (Göncüoğlu, 2011:342). Seyyahlar gittikleri yerde gözlemledikleri toplumlar üzerinden kendi toplumlarına ya da kendi toplumlarından gözlemledikleri topluma bakmaktadır, bu da seyyahın anlatısının aslında kendisine ve toplumuna tuttuğu bir ayna olmasına ve bu metinlerin hep bir karşılaştırma içermesine neden olur. Başka bir deyişle seyyah gittiği yerin anlatısını yaparken aynı zamanda kendi toplumunun da anlatısını yapmış olur. Seyahatnamelerin analitik bir metotla ele alınıp incelenmesi "insanlık" tarihinin yazılması açısından son derece önemlidir.

Öte yandan seyahatnamelerin kullanımı metodolojik olarak tartışmalıdır. Kişisel bir anlatı olduklarından dolayı çoğu zaman doğruluk ve güvenilirlik açısından eleştirilere maruz kalmışlardır. Seyyah kimi zaman şahit olduğu olayı aktarırken abartılı bir dil kullanabilir ya da özellikle eseri olaydan çok sonra kaleme alıyor ise yaşamış olduğu olayı yanlış hatırlıyor olabilir. Seyahat anlatıları kendi dönemine özgü dil ve anlatım tarzlarına sahiptir (Jenkin, 2013:44). Bu sebepten araştırmacılar tarafından kullanılan seyahatnameler kaynak eleştirisine tabi tutulmalıdır. Aynı zamanda seyyahın üslubuna bağlı olarak

³ İbn Battûta'nın hayatı ve kişiliği hakkında ana kaynağımız, seyahatnamesini düzenleyen katip İbn Cüzey'in eklediği bilgilerdir. Buna göre, seyyah İbn Battûta 24 Şubat 1304 tarihinde Tanca'da doğmuş ve uzun seyahatleri sonrasında geri döndüğü Fas'ta Tâmesnâ- Merrâkeş kadılığı yaparken 1368 veya 1369 yılında ölmüştür. Seyahatine, 21 yaşındayken doğduğu Tanca'dan başlamıştır ve 28 yıl sürmüştür (İbn Battûta, 2013:15-16; İbn Battûta, 2017:11; Aykut, 1999: 361).

süslemeler de içerebilirler. Bu süslemelerin ayrıştırılması gerekir. Bir başka sorun da seyyahların dolaştıkları yerlerin coğrafi yapılarını yanlış ve hatalı tanımlamalarıdır. Tüm bu sebeplerden ötürü seyyahların vermiş oldukları bilgilerle dönemin kaynakları karşılaştırılmalıdır (Akman, 2023). İlber Ortaylı bu hususlara dikkat çekerek seyahatnamelerin kullanımının ancak zengin malzeme ve yeni bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde yararlı olabileceğini söylemektedir (Ortaylı, 1992:271).

Bu çalışmada Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in hac yolculuğunu kaleme aldığı "*Rihlet el-Kinani*" eserinden Orta Çağ'da Akdeniz'in önemli bir liman şehri olan İskenderiye şehrine bakılmaya çalışılacaktır. Granada şehrinden hac seyahatine çıkan seyyah, zorlu bir deniz yolculuğundan sonra İskenderiye şehrine gelmiş ve dönemin önemli şehirlerinden olan İskenderiye şehrinin portesini oluşturmuştur. Bu bağlamda İbn Cübeyr'in eseri 12. yüzyıl Akdeniz ve Yakın Doğu üzerine çalışan araştırmacılara birinci elden bilgiler sunmaktadır.

2. İbn Cübeyr'in Seyahatnamesi Hakkında

İbn Cübeyr'in eserinin tam adı bilinmemekle birlikte kabul gören ismi "*Rihlet el-Kinani*" dir (İbn Cübeyr, 2019:10). İbn Cübeyr'in eseri, ilk defa 1852 yılında William Wright tarafından transkrip edildi. Wright, Leiden Üniversitesi'nde bulunan Arapça el yazmasını transkrip ederek, İbn Cübeyr'in eseri üzerine yapılan çalışmaların öncüsü olmuştur. Wright, yayınladığı eserin ön sözünde, seyyahı ve eseri kısaca tanıtmıştır. İbnü'l-Hatîb'in ifadesine göre, eser İbn Cübeyr'in öğrencilerinden birinin onun seyahat sırasında kaleme aldığı yazılardan derlenmiştir. Wright bu ifadenin yanıltıcı olabileceğini düşünür. Ayrıca, Wright yazdığı ön sözde tam metnin el yazmasının Kuzey Afrika'da bulunabileceğini belirtir. Wright'ın transkribe ettiği el yazması birçok yönden eksiktir. Wright ne mimar ne de denizci olduğu için, kendisi tarafından yapılan teknik terimlere ilişkin açıklamalara okuyucuların tam olarak güvenmemesi gerektiğini ifade eder (İbn Jubair vd., 1907: 15-22).

William Wright'tan sonra birçok araştırmacı İbn Cübeyr'in eserini çevirip düzenlemiştir. Micheal Jan de Goeje yine aynı el yazmasına dayanarak William Wright'ın çalışmasını genişletmiştir. Goeje tarafından 1906 yılında Fas'taki bir camide İbn Cübeyr'in eserinin başka bir el yazması bulunmuştur (İbn Jubair vd., 1907: 14). Eser bu tarihten sonra araştırmacılar tarafından çeşitli tercüme ve düzenlemelere tabi tutulmuştur. 1952 yılında R. J. C. Broadhurst tarafından Goeje'nin İbn Cübeyr seyahatnamesinin çevirisinin ikinci baskısı kullanılarak İngilizceye çevrilmiştir. Bundan sonra eser çeşitli dillere de tercüme edilmesi kolaylaşmıştır (Joseph, 2013:8). Eserin iki el yazması günümüze ulaşmıştır. İlki William Wright'ın Leiden Üniversitesi kütüphanesinde bulup kullandığı *Leiden* el yazmasıdır. Bu el yazması bir kopyadır ve 1470 yılında Mekke'de yapılmıştır (Donaldson, 1930:26). İkinci el yazması Micheal Jan de Goeje'nin Fas'ta bir camide bulduğu *al-Qarawiyyin* adlı el yazmasıdır (Bonebakker, 1972: 235).

İbn Cübeyr "*Rihlet el-Kinani*" adlı eserini tarihler belirterek bir günlük şeklinde kaleme almıştır. Eseri İbn Battûta ve Marco Polo gibi büyük seyyahların eserleriyle karşılaştırıldığında oldukça kısa kalır. Bunun sebebi İbn Cübeyr'in seyahatinin kısa bir zaman dilimini kapsaması (1183-1385) ve daha az yeri gezmiş olmasıdır. Eser daha çok deneyimlenen bir yolculuğunun basit anlatısı olarak nitelendirilmiştir (Netton, 1991:23). Bu anlamda eleştirilere de maruz kalmıştır. Uzun bir süre İbn Cübeyr'in eserinin Araplar tarafından övüldüğü ama bu övgüyü pek de hak etmediği dile getirilmiştir. J. N. Mattock eserin sade bir üslupla kaleme alındığını ve basit olduğunu belirtmiştir. Dili sade olmakla birlikte yer yer abartılı ifadeler de kullanılmıştır. Bunlarda en göze batanı her fırsatta Sultan Selahaddin'e yapmış olduğu abartılı övgülerdir. Mattock bu övgülerin eserin ve seyyahın samimiyetinin sorgulanmasına yol açacağını dile getirmiştir (Netton, 1991:23-24). İbn Cübeyr'in eserini ilk defa İngilizceye çeviren Broadhurst övgü ve şükran ifadelerinin çok olması sebebiyle okuyucuların bunları atlaması için işaretlerle ayırmıştır (Joseph, 2013:13). Eser teknik olarak zayıf görülse de bizlere 12. yüzyıl Akdeniz ve Yakın Doğu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Ayrıca eser İbn Cübeyr'den sonraki seyyahlar için bir emsal niteliği taşımaktadır. Keza kendisinden yaklaşık iki asır sonra seyahatler yapan İbn Battûta seyahatnamesinde yer yer İbn Cübeyr'den alıntılar yapmıştır (İbn Battûta, 2017:94-95)

3. İbn Cübeyr'in Hayatı ve Seyahate Çıkışı

İsminin tam künyesi Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî olan İbn Cübeyr 10 Rebiülevvel 540 (31 Ağustos 1145) tarihinde İspanya'nın Valencia ya da Şatıbe şehrinde doğmuştur (Karaaslan, 2023:402). Künyesinden de anlaşılacağı üzere Kinânî kabilesine mensuptur. Dedesi Abdüsselam b. Cübeyr, Emevîler'in⁴ son döneminde ortaya çıkan Arap-Bedevidi çatışmalarında görevli bir askerdir. Bu görevde başarısız olan dedesinin Endülüs'e sığırayan isyanların bastırılması için görevlendirilmesi üzerine İspanya'ya geçip Sezune'ye (Sedona) yerleşmiştir. İbn Cübeyr'in babası Ahmed b. Cübeyr, Şatıbe şehrinde önemli üst düzey bir memurdur (İbn Cübeyr, 2019:9). İyi eğitim almış bir alim olarak nitelendirilen İbn Cübeyr'in ilk derslerini kâtip olan babasından aldığı düşünülmektedir (Karaaslan, 2023: 402). İbn Cübeyr Granada şehrinde valinin sekreterliğini yapmıştır (Donaldson, 1930:26). Edebiyat çevrelerinde şiirleri ile ün kazanan gezgin, seyahatine 38 yaşında başlamış ve seyahatinde tuttuğu günlüğü, şöhretinde önemli bir rol oynamıştır (İbn Jubair, vd., 1907: 14).

İbn Cübeyr'in seyahatine çıkma nedeni hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Eserinde seyahat nedenini bizzat dile getirmese de nedenin hac yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Bazı rivayetler, İbn Cübeyr'in hacca gitmesinin nedenini, işlemiş olduğu bir suçun kefaleti olarak gösterir. (İbn Jubayr, 2020: 15; Netton, 1991:23). Bu rivayete göre İbn Cübeyr bir gün Granada'nın Muvahhidler Devleti'nin valisi tarafından mektup yazması için çağrılır ve içmesi için bir kadeh şarap teklif edilir. İbn Cübeyr ilk başta bu teklifi reddetse de bu duruma sinirlenen valinin ısrarı üzerine bu sefer yedi kadeh şarap içmeye zorlanır ve şarabı içer (İbn Jubayr, 2020: 25-26). İbn Cübeyr içtiği şarabın kefaletini para karşılığı ödese de bunun işlemiş olduğu günahın kefaleti için yeterli olmadığını düşünerek hacca gitmeye karar vermiştir (Netton, 2005:95; Karaaslan, 2023:402). Bu anlatı birçok anlatı gibi doğru olmayabilir. İbn Cübeyr, böyle bir utanç verici olaya veya kefaret hacı yapma niyetine dair herhangi bir atıfta bulunmaz. Bu olayın anlatısının rivayet zinciri zayıftır. Bu rivayetin kaynağı Makkari'nin 17. yüzyıldaki *Nefhu't-tib* adlı eseridir (Netton, 1991:22). İbn Cübeyr'in eserinde seyahatinin nedenini açıkça söylemeyişi kimi araştırmacılar için bu iddiayı kuvvetlendirmiştir. Esasında hac ibadeti Müslümanlar için başlı başına amaçtır. Bu anlamda İbn Cübeyr'i seyahate iten başlıca motivasyon hac olabilir. Ayrıca seyahate çıktığı dönem hac için uygun bir dönemdir. Selâhaddîn Eyyübî yapmış olduğu fetihlerle hac yolculuğunu güvence altına almıştır. Bu dönemde hac için kullanılan rota Azyab rotasıdır (Erol, 2019:268). İbn Cübeyr de İskenderiye'ye geldikten sonra bu rotayı kullanmıştır. Eserinde belirttiği tarihlere göre seyahati 3 Şubat 1182 ve 4 Şubat 1185 tarihlerini kapsayacak şekilde iki yıl üç buçuk ay sürmüştür. Bunun dışında iki hac yolculuğu daha yapmıştır. İkinci yolculuğu 1189-1191 tarihlerinde, üçüncüsünü ise 1217 yılında gerçekleştirmiştir ve bu yolculuğu sırasında İskenderiye'deyken vefat etmiştir. İkinci ve üçüncü hac yolculuğunu anlattığı bir eser kaleme almamıştır.

4. İskenderiye'ye Varış

Seyahatini anlattığı *Rihlet el-Kinani* eserinde belirttiği üzere, arkadaşı Ebu Cafer Ahmed el-Kuday ile 8 Şevval (3 Şubat Perşembe) günü Granada'dan yola çıkmıştır ancak eserini yazmaya başladığı tarihin 30 Şevval 578 (25 Şubat 1183) olduğunu belirtmektedir (İbn Cübeyr, 2019:15). Seyyahın amacı Endülüs liman şehrinde gemi vasıtasıyla İskenderiye şehrine, oradan da kutsal topraklara ulaşmaktır. İbn Cübeyr, Haçlı Seferleri dönemi olarak adlandırılabilir bir zamanda seyahat etmiş olmasına rağmen, Hristiyan gemileriyle seyahat etme konusunda hiçbir endişe yaşamamıştır. Bu, İbn Cübeyr'in belirttiği gibi, Hristiyan ve Müslüman yolcuların vergi ödediği takdirde güven konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamamalarından kaynaklanmaktadır (Netton, 2005:96).

Seyyah İbn Cübeyr Granada'dan sonra bazı ihtiyaçlarını gidermek için Granada şehrine çok uzak olmayan Ceyyan adlı bir yerde 19 Şevval (14 Şubat) günü konakladıklarını belirtir. Tarif Yarımadası'na kadar olan birçok kaleyi gezdiğini söyler. Kasr-ı Masmude'ye ulaştıktan sonra 28 Şevval çarşamba günü sabahı Septe'ye hareket etmişlerdir. Buradan İskenderiye'ye giden Cenevizli Rumlara ait gemide kolayca yer bulabildiklerini ekler. Gemi buradan 29 Şevval (24 Şubat) günü hareket etmiştir. İbn Cübeyr seyahati sırasında denizde çokça bulunmasına rağmen denizden hem korkar hem de hoşlanmaz. Bu korkusunun makul bir gerekçesi denizde yaşamış olduğu felaketlerdir. Yolcular seyahatleri sırasında Serdaniye Adası

⁴ 661 yılında Muaviye b. Ebî Süfyan tarafından Suriye'nin merkezi Dimaşk'ta kurulan devlettir (Aycan, 1999:47)

(Sardinya Adası) açıklarında denizde korkunç anlar yaşamışlardır. Deniz kabarmış ve bir fırtına çıkmıştır. Akdeniz tarihçisi David Abulafia, İskenderiye'ye ulaşımın oldukça zorlu olduğunu, rüzgâr ve akıntılar sebebiyle denizin çalkantılı olduğunu söyler (Abulafia, 2012:17). İbn Cübeyr'in denizde karşılaştığı zorluklar oldukça gerçekçi bir şekilde tasvir edilir. Eser bu açıdan 12. yüzyılda bir deniz yolculuğunun portresini çizmektedir. Ayrıca, İbn Cübeyr'in eserinden gemilerin mümkün olduğunca kıyılara yakın seyrettiğini gözlemliyoruz. Gemilerin, açık denize zorunlu kalmadıkça girmemesinin sebebi, açık deniz koşullarına pek uygun olmaması veya açık denizde yönlerini kaybetme tehlikesi olabilir. Seyyah Serdaniye Adası açıklarında yaşadıkları badireden sonra 18 Zilkade (15 Mart) salı gecesi adayı geçtiklerini ve yolun en zorlu kısmının başladığını söyler. Seyyah daha sonra zorlu deniz yolculuğundan sonra Sicilya'ya yaklaştıklarında denizin durulduğunu belirtir. Sicilya kıyılarında biraz durakladıktan sonra Girit'e giderler. Bundan sonra İskenderiye ile aralarında sadece 100 mil kalmış, 26 Zilkade çarşamba (23 Mart) günü İskenderiye'nin batı yakasını görmüşlerdir (İbn Cübeyr, 2019:17-18).

29 Zilkade (26 Mart) cumartesi sabahı yirmi mil kadar uzaklıktan o dönemin yedi dünya harikasından biri olan İskenderiye Feneri'ni görmüşler, aynı gün limana yaklaşıp demir atmışlardır. Seyyah 30 gün boyunca denizde kalıp 31. gün karaya ayak bastıklarını söyleyerek Granada'dan İskenderiye'ye bir deniz yolculuğunun aşağı yukarı bir süresini verir (İbn Cübeyr, 2019:18). Bütün badirelerden sonra İskenderiye şehrine ulaşmanın sevincini yaşayarak Allah'a şükürler eder.

5. İskenderiye Şehri

İskenderiye şehrinin kuzeyi Akdeniz'e uzanmakta olup doğusunda, Nil nehrinin batı kolunun üst kenarı ile bağlandığı verimli delta bölgesi yer allamaktadır. İskenderiye şehri Afrika'nın ve Akdeniz'in en önemli liman şehirlerinden biri olarak Orta Çağ'da küresel ve yerel anlamda büyük bir öneme sahip olmuştur (Frenkel, 2014: 6; Aydın, 2023: 1). Şehir hac maksadıyla yola çıkan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi hacılar için önemli bir ulaşım merkezi olmuştur.

Seyyah İbn Cübeyr, karaya çıktıklarında sultanın görevlilerinin yolcuları ve getirdikleri malları kayda geçirmek için gemiye çıktıklarını, gemide bulunan tüm Müslümanların sultanın bu görevlileri tarafından tek tek kaydedildiğini aktarır. İskenderiye'ye ayak basar basmaz görevlilerin kendilerine zorluk çıkarmasını eleştirir ve bu durumdan yakınır. Görevliler gemide bulunan hac kafilesinin zekât vermesini ister ama İbn Cübeyr bu uygulamanın haksız olduğunu dile getirir (İbn Cübeyr, 2019:18-19). Görevlilerin bu talebi gerçekten de haksız bir uygulamadır çünkü zekâtın tahsil edilmesi için uygulanan kurallarda ihlal söz konusudur (Yeşilyurt, 2022:158). Ayrıca seyyah yolcuların çoğunun hac için yola koyulduğundan dolayı yanlarına erzaklarından başka bir şey almadıklarını söyler. İbn Cübeyr, görevlilerin çıkardıkları zorluğun bunla sınırlı kalmadığından, beraber yola koyulduğu arkadaşı Ahmet b. Hassan'ın sırasıyla sultanın, valinin ve divan üyelerinin huzuruna çıkarılıp sorgulandığından bahseder. Ahmet b. Hassan'a özellikle Mağrib⁵ hakkında sorular sorulup bilgiler alınmıştır. İskenderiye şehrinde böyle bir uygulamanın nedeni güvenlik olabilir, neticede şehir bir liman şehri ve Mısır'a giriş kapısıdır. Keza Kahire'ye gitmek isteyen birinin yolu İskenderiye'den geçecektir ve Kahire şehri de İbn Cübeyr'in aktardığına göre, sultanın oturduğu şehirdir. İbn Cübeyr başlarına gelen bu haksız uygulamanın sebebini bizzat Sultan Selahaddin⁶ olarak görmez ve şöyle söyler: *"Allah'ın bunların ecrini bolca vermesini dileriz şüphesiz yüce Sultan Selahaddin'in bunlardan haberi yoktur. Zira o adalet ve merhameti ile tanındığından, bunları bilmiş olsa engel olurdu."* (İbn Cübeyr, 2019:19). İbn Cübeyr'in bu sözünden Sultan Selahaddin'e o dönemde güvenildiğini, sevildiğini ve saygı duyulduğunu çıkarabiliriz. Dönemin insanların ve İbn Cübeyr'in, Sultan Selahaddin'e olan sevgisi ve saygısı Sultan Selahaddin'in Mısır'da iktidara geldikten sonra yapmış olduğu devlet atamaları ve kurduğu düzenle Sünni İslam'ın gücünü tesis etmesi olabilir (Lev, 2020:152-153).

⁵ Mısır'dan Atlantik Okyanusu'na kadar uzanan, bugünkü Libya, Tunus, Cezayir, Fas ve Moritanya'nın bulunduğu bölgenin adıdır (Harekât, 2023:318).

⁶ 1187 yılında Kudüs'ü haçlılardan fetheden ünlü Müslüman komutan. 1169 yılında amcası Şir-kuh'tan Mısır'ın idaresini devralarak Mısır'ın sultanı olmuştur (Nicolle, 2021:11).

Ayrıca Sultan Selahaddin yapmış olduğu fetihlerle hac yolculuğunu güvence altına almıştır (İbn Havkal, 2021:135). Bu güvence hacıların ona olan sevgisini ve saygısını arttırmıştır.

İbn Cübeyr İskenderiye şehrinin konumunun iyi olduğunu ve binaların geniş olduğunu söyler. 10. yüzyıl coğrafyacılarından İbn Havkal da bu konuda İbn Cübeyr ile aynı fikirdedir (İbn Havkal, 2021:135) Seyyah yol boyunca karşılaşmış oldukları kentlerle İskenderiye şehrini kıyaslar. İskenderiye şehrinin mimarisiyle, tarihiyle, çarşılarıyla ve insanlarıyla en kalabalık şehir olduğunu söyler (İbn Cübeyr, 2019:19). Aynı zamanda seyyah şehrin üstü gibi altının da kadim ve sağlam olduğunu belirtir. İbn Cübeyr'den yaklaşık 100 yıl sonra İskenderiye şehrine seyahat eden Mağribli seyyah al-Abdari şehri yermiş ve şehir hakkında "ruhsuz güzel bir beden" demiştir. Al-Abdari, İskenderiye şehrinin yapısını beğendiğini belirtmiştir ama Mısır'a ve halkına olan ön yargısından ötürü onu ruhsuz olarak nitelendirmiştir. Al-Abdari ve onun gibi seyyahlardan anladığımız üzere İskenderiye şehri çok uzun bir süre mimarisini ve güzelliğini korumuştur (Calasso, 2014:201-206). Hatta İskenderiye şehrini 1336 ve 1337 yıllarında iki defa seyahat etmiş Belevî, şehrin geniş yollarından ve yüksek binalarından övgüyle bahsetmiştir (Tamdoğan, 2022:115). İbn Cübeyr İskenderiye şehrinin konumunun iyi olduğunu söylese de tarihçi İbn Haldun İskenderiye şehrinin savunmaya elverişli olmadığını, tarih boyunca birçok defa saldırıya uğradığını söyler (İbn Haldun, 2004:473). İbn Haldun'a göre deniz kenarına kurulmuş bir şehir düşman saldırılarına açık olur.

İbn Cübeyr Nil Nehri'nin İskenderiye şehrini beslediğini ve bu nehir sayesinde şehrin verimli olduğunu söyler. Şehrin ilginç yapılarına merak duyan ve onları gözlemleyen seyyah, şehirde anlam veremediği, kimsenin ne olduğunu bilmediği sütunlardan bahseder: "Söylendiğine göre, eskiden bunların üzerinde filozoflara ve zamanın yöneticilerine ait binalar varmış. Büyük bir ihtimalle bunlar, gözetleme maksadıyla dikilmiş yapılarıdır." (İbn Cübeyr, 2019:9). Coğrafyacı İbn Havkal eserinde bu sütunlardan bahseder ama İbn Cübeyr gibi sütunların ne işe yaradığını ve kimlerce kullanıldığını yazmaz, sadece sütunların boyutları hakkında rakamlar verir (İbn Havkal, 2021:135). İbn Cübeyr'in eserinden ilginç yapılara karşı ilgili ve meraklı olduğunu anlarız, merakı kuru bir merak değildir, bu yapıları olabildiğince incelemeye ve not etmeye çalışır. İlgisini çeken yapıları gözlemler ve bu yapılar hakkında dinlediği rivayetleri eseri aracılığıyla aktarır. Bunu yaparken titiz davranır ve güvenmediği rivayetlere yer vermediğini dile getirir (İbn Cübeyr, 2019: 153).

İbn Cübeyr'in dikkatini çeken bir diğer yapı, İskenderiye'den 20 mil uzaklıktan bile görülebilen İskenderiye Feneri'dir. Fener İslam coğrafyacısı Mes'ûdî'nin aktardığı gibi, o dönemin dünyasında dünyanın yedi harikasından biri olarak anılmaktadır (Mes'ûdî, 2020: 153). Fenerin bulunduğu ada olan Pharos Adası şehrin limanını set rüzgarlardan korumaktadır (Frenkel, 2014: 9). Seyyah İbn Cübeyr feneri gördüğü ilk günden beri ona kayıtsız kalmamış, bu harika yapıya dair büyük bir ilgi ve merak duymuştur. İskenderiye şehrinin en şaşırtıcı yapısı olarak nitelendirdiği fenerin işlevleri hakkında şunları söylemiştir: "Allah, yolunu arayanlara bir işaret olmak üzere kullarına bu feneri yapmayı nasip etmiştir. Bu fener olmasa, denizdekiler İskenderiye toprağını bulamaz." (İbn Cübeyr, 2019:10). İbn Cübeyr bu sözünüle fenerin yapılış sebebi hakkındaki düşüncelerini söylemiştir. İbn Havkal ise fenerin astronomik gözlemler için yapıldığını iddia edenlerin aksine savaş ve yük gemilerinin gözetlenmesi için yapıldığını söyler (İbn Havkal, 2021:136). 14. yüzyıl coğrafyacılarından Ebü'l-Fida İskenderiye şehrinde dağ veya onun gibi uzaktan ayırt edici bir işaret olmadığından, fenerin, gemilerin şehrin yolunu bulması için yapıldığını söyler. Ayrıca Ebü'l-Fida fenerin tepesinde Çin demirinden yapılmış bir aynanın bulunduğunu ama Hristiyanların bu aynayı Velid b. Abdülmelik⁷ devrinde yıktığını belirtir (Ebü'l-Fida, 2017:107). Seyyah İbn Cübeyr bu yapının çok eski ama buna rağmen oldukça dayanıklı olduğundan bahseder. İbn Havkal, fenerin zaman içinde kubbesinin çöktüğünü ifade eder; muhtemelen, İbn Cübeyr'in seyahatinden önce fener bir tadilata tabi tutulmuş olabilir. Muhtemelen bu tadilat Ahmed b. Tolun (868-905) zamanında gerçekleşmiştir. Fener, bir kez daha Sultan I. Baybars döneminde, yaklaşık olarak 1263 yılında tadilata uğramıştır (Lane-Poole, 2013: 272-273). Fener, birçok depremi deneyimlemiş olmasına rağmen, 1326 yılına kadar hala aktif olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Rodenbeck, 2001, 545). İbn Cübeyr'den çok sonraki bir dönemde, İbn Battûta ilk seyahatinde fenerin bir tarafının yıkık olduğunu ve daha sonraki seyahatinde (1349/1350) ise fenerin tamamen yıkıldığını belirtir (İbn Battûta, 2017: 28). İbn Battûta'dan sonra topografik gözlemleriyle tanınan

⁷ 705-715 yılları arasında Emevî Devleti'nin altıncı halifesidir (Koyuncu, 2023:30-31)

İtalyan tüccar ve hümanist yazar Anconalı Ciriaco, 1441 yılında Mısır'a ulaştığında, bu antik yapının kalıntılarını gördüğünü belirtir ve artık antik fener bu yüzyıldan sonra tarihin derinliklerine gömülür (Wolff 2003: 64).

İbn Cübeyr bu antik yapıya gördüğü ilk günden beri adeta hayran kalmıştır. Fenerin güzelliğini anlatmakta kelimelerin yetersiz kaldığını yazar. Yapıyı bizzat görüp incelediğini hususiyetle belirtir. Yapının boyutları hakkında detaylıca bilgiler verir ve fenerin üstünde bir mescit olduğunu, bizzat orada namaz kıldığını belirtir. İskenderiye Feneri'nde bir mescit olduğu bilgisi muamelen ilk İbn Cübeyr'den ediniriz. İbn Cübeyr fener hakkında şunları söyler: *"Allah onu daima korusun ve ezan sesinden mahrum bırakmasın."* (İbn Cübeyr, 2019:21). Günümüze kadar ulaşamamış bu tarihi yapının inşası, İskenderiye şehrinin de kurucusu olan Büyük İskender'in ölümünden sonra Mısır'da egemen olan Ptolemaios'un Mısır'ı, I. Soter'e verdiği zaman M.Ö. 297 yılında başlamıştır. I. Soter fenerin inşası tamamlanmadan ölmüştür, onun yerine feneri oğlu Ptolemaios Philadelphus M.Ö. 247 yılında tamamlamıştır. Fenerin mimarı Knidoslu Sostratus'dur. I. Soter, feneri İskenderiye şehrine gelen gemilere limanın girişini ve limandaki sığıkları göstermek için yaptırmıştır (Banks, 1916:173-174). David Abulafia, Ptolemios hanedanlığı döneminde şehrin bir ticaret merkezi haline getirilmesi için uğraşıldığını ve bunun için böyle bir fenerin yapılmasının gerekliliğinin ortaya çıktığını söyler (Abulafia, 2012:187). Nitekim ticaret gemilerinin güvenle limana ulaşması için böyle bir fener gereklidir. Bu anlamda fenerin yapılış sebebi İbn Cübeyr'in belirttiği sebeple uyuşur. Fenerin yapılış sebebi hakkında tam bir görüş birliği olmasa da bu bilgiler bize, zaman içerisinde fenerin farklı amaçlarla kullanıldığını gösterir.

Seyyah İbn Cübeyr, İskenderiye şehrini daha önce görmüş ve gezmiş olduğu diğer şehirlerle kıyaslayarak İskenderiye'nin bu şehirlerden üstün olan yönlerini belirtmiştir. Öncelikle, ona göre şehrin üstün olmasının başlıca nedenlerinden biri Sultan Selahaddin'dir. Çünkü şehrin yöneticisi olan Sultan Selahaddin, şehirdeki tüm iyi unsurların sebebidir. Daha önce de belirtildiği gibi Sultan Selahaddin, seyyahın gözünde karizmatik, başarılı ve adil bir yöneticidir. Seyyah, İskenderiye şehrinin yapılarının bolluğundan ve bu yapıların işlevlerinin çeşitliliğinden bahseder. Şehirde çok sayıda okul, hekim ve zahit bulunmaktadır ve bu amaçlar için birçok barınak yapılmıştır. İskenderiye'ye sığınmak için uzak ülkelerden gelen insanlar için barınma imkânları vardır. Ayrıca, şehir sanatçılarla doludur ve buraya gelen herhangi bir kişi istediği sanatı öğrenebilir. Seyyah, Sultan Selahaddin'in yabancılara ilgi gösterdiğini ve İskenderiye şehrinin bilim, sanat ve eğitime önem verdiğini belirtir. Seyyahın aktardığına göre, İskenderiye şehri Sultan Selahaddin'in himayesiyle yabancılara açık ve hizmet odaklı bir şehirdir. Öyle ki, gelen yabancılar için hastaneler ve hamamlar inşa edilmiş ve bu yabancılarla ilgilenecek hekimler görevlendirilmiştir (İbn Cübeyr, 2019:21).

Seyyah İbn Cübeyr, İskenderiye şehrindeki en güzel hizmetlerden birinin Sultan'ın Mağribî'den gelen herkese günde iki ekmek vermesi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca seyyah, konuk sayısına bağlı olarak günde 2000 ekmek veya daha fazlasının da dağıtıldığını belirtir. Bu hizmetlerin vakıflar tarafından sağlandığını ifade eden seyyah, İskenderiye şehrinin tahmini nüfusu hakkında da bilgi verir. Ayrıca kendi gözlemleri sonucunda şehrin son derece refah içinde olduğunu ve Sultan'ın gelirini vakıflardan, Yahudi ve Hristiyanlardan alınan cizye ve zekâttan başka bir kaynaktan sağlamadığını belirtir. Selâhaddîn Eyyûbî'yi sık sık öven seyyah, *"Uzun zamandan sonra bu övgüye değer işler yapan ve bu kanunları koyan Sultan Selahaddin Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Eyyub'dur. Allah onu doğru yolda daim kılsın ve tevkisini eksik etmesin"* (İbn Cübeyr, 2019:21-22) diyerek Sultan Selâhaddîn Eyyûbî'nin önceki yöneticilerden daha iyi bir lider olduğunu vurgular.

Seyyah İbn Cübeyr İskenderiye şehrindeki mescit sayısı bolluğundan bahsettikten sonra güzel ve müreffeh olarak nitelendirdiği bu şehirden 8 zilhicce (5 Nisan) pazar sabahı ayrıldığını, hac yolculuğuna devam ettiğini belirtmiştir. Buradan dönemin bir başka müreffeh ve bereketli şehri olan Kahire'ye geçmiştir. Seyahatinin dönüş rotası geliş rotasıyla aynı değildir. Dönerken Akka'dan gemiyle Sicilya'ya oradan memleketi Granada'ya geçmiştir. Granada'ya dönünceye kadar geçen sürenin iki yıl üç buçuk ay olduğunu söyleyerek seyahatinin süresini belirtmiştir.

6. Sonuç

İbn Cübeyr'in günlük şeklinde kaleme aldığı "*Rihlet el-Kinani*" adlı seyahatnamesi, Orta Çağ'da yaşanan sosyal, kültürel ve siyasi olayları anlamak açısından önemli bir kaynaktır. Seyyahın yazmış olduğu eser, dönemin sosyal, kültürel ve coğrafi yapısını detaylı bir şekilde ele almaktadır. İbn Cübeyr'in seyahatnamesi, dönemin ticaret yolları, siyasi ilişkileri, toplumun sosyal yapısı, dini ve kültürel yaşantısı gibi birçok konuda bilgiler sunmaktadır. Seyyahın anlatımları, o dönemdeki farklı kültürlerin etkileşimini ve medeniyetler arasındaki ilişkileri anlamamıza yardımcı olmaktadır. Seyyahın doğduğu yer, ailesinin geçmişi, eğitimi ve Granada'daki görevi, seyahat öncesindeki yaşamını ve deneyimlerini etkilemiştir. Seyyahın aktardığına göre İskenderiye şehri dönemin önemli, gelişmiş bir şehridir. Tarihi ve sosyal yapılarıyla İskenderiye'nin önemli bir liman şehri olduğu ve ticaretin canlı olduğu belirtilmektedir. Seyyah İbn Cübeyr, şehirdeki yapıların bolluğundan ve işlevlerinin çeşitliliğinden bahsetmektedir. Okullar, hekimler, zahitler ve sanat ustalarının varlığı, şehrin kültürel zenginliğini ve bilimsel ilerlemeyi desteklediğini göstermektedir. Selâhaddîn Eyyûbî'nin yönetimi altında, İskenderiye'nin yabancılara açık ve hizmet odaklı bir şehir olduğu aktarılmaktadır. Yabancılar için hastaneler ve hamamların yapıldığı, onlara ilgi gösterildiği ve hekimlerin görevlendirildiği belirtilmektedir. Bu durum, Selâhaddîn Eyyûbî'nin adaletli ve hoşgörülü bir yönetici olduğunu ve farklı kültürlerle saygı duyduğunu göstermektedir.

İbn Cübeyr'in seyahatnamesi, dönemin İslam dünyasının entelektüel ve kültürel hayatına da ışık tutmaktadır. Seyyahın, Selâhaddîn Eyyûbî'nin bilime, sanata ve eğitime verdiği önemi vurgulaması, İslam medeniyetinin bilimsel ve entelektüel gelişimine olan katkısını göstermektedir. Ayrıca, İbn Cübeyr'in seyahatnamesi, tarihi ve kültürel açıdan zengin bilgiler sunan önemli bir kaynaktır. Dönemin coğrafi keşiflerine, ticaret yollarına ve medeniyetler arası ilişkilere dair önemli ipuçları içermektedir. Seyyahın gözlemleri, Orta Çağ'ın sosyal, kültürel ve siyasi yapısını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Sonuç olarak, İbn Cübeyr'in seyahatnamesi, Orta Çağ'ın karmaşık sosyal, kültürel ve siyasi yapısını anlamamıza katkı sağlayan önemli bir kaynaktır, bize o dönemin zenginliklerini ve dokusunu daha derinlemesine keşfetme fırsatı sunar. İskenderiye şehri üzerindeki gözlemleri, şehrin ticari ve kültürel canlılığını, Selâhaddîn Eyyûbî'nin yönetimi altındaki refahını ve dönemin İslam toplumunun dini yaşantısını yansıtmaktadır. Seyyahın anlatımları, geçmişin izlerini takip etmemizi sağlar ve Orta Çağ dünyasının zenginliklerini keşfetmemize yardımcı olur. Bu nedenle, İbn Cübeyr'in seyahatnamesi, tarih ve kültür araştırmalarında önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. İskenderiye gibi şehirlerin refahı, kültürel zenginlikleri ve yöneticilerinin etkisi seyahatnamede detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Seyyahın gözlemleri, o döneme dair değerli bir bakış açısı sunmaktadır ve araştırmacıların bu dönemi anlamalarına yardımcı olmaktadır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Conceiving the Study: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Veri Toplanması: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Data Collection: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Veri Analizi: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Data Analysis: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Writing Up: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%80), Yazar-2 (%20)

Submission and Revision: Author-1 (%80), Author-2 (%20)

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

Kaynaklar

- A. Said Aykut. (1999), "İBN BATTÛTA", *TDV Diyanet Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-battuta> (01.02.2024).
- Abulafia, D. (2012), *Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, (Çev.: G. Çağalı Güven), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aycan, İ. (1999). Emeviler Dönemi iç Siyasi Gelişmeleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 147-174.
- Aydın, Y. E. (2023), *Eyûbîler ve Memlûkler Döneminde İskenderiye (1167-1517)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
- Banks, E. J. (1916). *The Seven Wonders of the Ancient World*. New York and London: The Knickerbocker Press.
- Bonebakker, S. A. (1972). Three Manuscripts of Ibn Jubayr's Rihla. *Rivista Degli Studi Orientali*, 47(3/4), s. 235-245.
- Bush-Joseph, K. (2013). Ibn Jubayr: The Rihla. Senior Honors Seminar in History, Georgetown.
- Calasso, G. (2014). Egypt Through Maghrebi: Al- 'Abdari's Rihla Between Ibn Jubayr and Ibn Khaldun. *Rivista Degli Studi Orientali*, 87(1/4), s. 201-209.
- Donaldson, D. M. (1930). Ibn Jubayr's Visit to Al-Medina, *Journal of the American Oriental Society*, 50, s. 26-42.
- Ebü'l-Fida. (2017). *Ebü'l-Fida Coğrafyası*, (Çev.: R. Şeşen), Ankara: Yeditepe Yayınları.
- Eickelman, Dale F. (2013), Social Theory in the Study of Muslim Societies, (Ed.: D. F. Eickelman ve J. Piscatori), *Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration and the Religious Imagination*, s.42-78 , London: Routledge.
- Erol, B. G. (2019). Memlûkler Zamanında Mısır Hac Güzergâhı – Kâhire'den Mekke'ye Uzanan Kutsal Yolculuk, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, s. 264-314.
- Faruk, S. (2011). Şehir ve Semt Tarihi Metodolojisi. In A. Şimşek (Ed.), *Tarih Nasıl Yazılır?* İstanbul: Tarihçi Kitapevi.
- Frenkel, Miriam. (2014), Medieval Alexandria – Life in a Port City, *Al-Masāq* 26(1), s. 5-35.
- Ibn Battûta, *Travels in Asia and Africa, 1325-1354*, (Çev.: H. A. R. Gibb), New York: Routledge.
- Ibn Jubayr, William Wright ve M. J. de Goeje, (1907). The travels of Ibn Jubair. 2. ed. rev. Leyden: Brill.
- Ibn Jubayr. (2019). *The Travels of Ibn Jubayr: A Medieval Journey from Cordoba to Jerusalem*, London: Bloomsbury Publishing.
- İbn Battûta. (2017), *Ibn Battûta Seyahatnamesi*, (Çev.: A. S. Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Haldun. (2004), *Mukaddime*, Cilt. 2. (Çev.: H. Kendir), İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.
- İbn Havkal. (2021), *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Çev.: R. Şeşen), İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbni Cübeyr. (2019), *Endülüsten Kutsal Topraklara Yolculuk*, (Çev.: İ. Güler), İstanbul: Selenge Yayınları.
- İbrahim Harekat. (2023). Mağrib. TDV Diyanet Ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/magrib>
- Jenkin, Claude. (2013). "Christian Pilgrimages", (Ed.: A. Newton), *Travel and Travellers of the Middle Ages*, s.39-89, London: Routledge.
- Kaan Akman. (2023). Sosyal Bilim Araştırmalarında Seyahatnamelerin Yeri: Lisans Üstü Tezler Üzerinde Bir İnceleme. *Akademik Kaynak*, <https://www.akademikkaynak.com/wp->

content/uploads/2022/04/Sosyal-Bilim-Arastirmalarda-Seyahatnamelerin-Yeri-Lisansustu-Tezler-Uzerinden-Bir-Inceleme.pdf

- Lane-Poole, S. (2013). *A history of Egypt: In the Middle Ages*. London: Routledge.
- Lev, Y. (2020). *Administration of Justice in Medieval Egypt: From the 7th to the 12th Century*. Edinburgh.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin Kültür Tarihi*, (Çev.: J. Traub.), İstanbul: Dost Kitapevi.
- Mes'ûdî. (2020), *et-Tenbih ve'l-İşraf: Dünya Coğrafyası ve Tarihi*, (Çev.: M. Eser), Ankara: Ankara Okulu Yayınları
- Mevlüt Koyuncu. (2023). VELİD I, *TDV Diyanet Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/velid-i>
- Nasuhi Ünal Karaaslan. (2023). İbn Cübeyr. *TDV Diyanet Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-cubeyr>
- Netton, I. R. (1991). Basic Structures and Signs of Alienation in the 'Rihla' of Ibn Jubayr, *Journal of Arabic Literature*, 22(1), s. 21–37.
- Netton, I. R. (2005), *Seek Knowledge: Thought and Travel in the House of Islam*, London: Routledge.
- Nicolle, D. (2021). *Selahaddin Eyyubi*, (Çev.: D. M. Demir), İstanbul: Kronik Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1992). 19. Asırdan Zamanımıza Hindistan Üzerine Türk Seyahatnameleri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 47, s. 271-277.
- Rodenbeck, John. (2001), *Literary Alexandria*. *The Massachusetts Review*, 42(4), s. 524-72.
- Şirin, İ. (2012), *Batılı Seyyahların İzleniminde Sufiler*, *Sufi Araştırmaları*, 3(5), s. 21-45.
- Tamdoğan, Z. G. (2022), *Ebü'l-Bekâ Belevî El-Endelüsî'nin Şehirleri-İskenderiye, Kahire, Mekke ve Medine İzlenimleri*. *İlsam Akademi Hakemli Dergisi*, 2(1), s. 103-130.
- Wolff, A. (2003), *How Many Miles to Babylon?: Travels and Adventures to Egypt and Beyond, From 1300 to 1640*, Liverpool: University Press.
- Yazıcı, H. (2006), *Arap Gezi Edebiyatına Bir Bakış*, *Şarkiyat Mecmuası*, 9(1), s. 99-121.
- Yeşilyurt, Ş. (2022), *Seyyahların Gözüyle İslam Maliye Tarihi: İbn Cübeyr Seyahatnamesi*, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 8(2), s. 152-171.